

А. М. Кушнярэвіч, В. В. Наумава

**РЭЙНСКАЯ КЕРАМІКА І ЯЕ РАСПАЎСЮДЖВАННЕ
Ў МАТЭРЫЯЛЬНАЙ КУЛЬТУРЫ БЕЛАРУСІ**

Сярод археалагічных знаходак, якія сведчаць аб гандлёвых сувязях беларускіх земляў з гарадамі Паўночнай Германіі, трэба найперш вылучыць рэйнскую кераміку Позняга Сярэднявечча і Новага часу. Яна у’яўляе сабой разнавіднасць керамічных вырабаў з вельмі шчыльнай глінянай масай, якая набліжаецца па складу да фарфора, але не ўтрымлівае асноўнага кампаненту для яго вытворчасці – кааліна [1]. Гэта кераміка вылучаецца характэрным моцна запечаным на зломе аскепкам, што нагадвае камень. Таму яе называюць яшчэ “*каменны рэйнскі тавар*” [2, с. 85]. Каменная маса складаецца

з якаснай гліны шэрага колера, палявога шпата (ад ням. Spath ‘брусок’ и швед. Feldt ‘пашня’, ‘поле’, быў так названы з-за частых знаходак крысталаў мінералаў у выглядзе “брускоў” на пашнях), кварца. Трываласць рэйнскай керамікі дасягалася высокатэхналагічнай вытворчасцю – высокай тэмпературай абпалу ў адмысловых печах з выкарыстаннем якаснай гліны. Спачатку такая кераміка XII–XIV стст. была не паліванай. Пачынаючы з XV ст., сасуды пакрывалі празрыстай палівай. Каб яе атрымаць, у працэсе абпала вырабы пакрывалі соллю; сода, якая ў ёй была, плавілася і ўтварала на іх паверхні тонкі бліскучы і трывалы слой палівы. У першай палове XVI ст. пры абпале сасудаў пачалі выкарыстоўваць жалеза, кобальт, радзей марганец, што прывяло да распаўсюджвання палівы розных колераў ў аздобе рэйнскай керамікі [1].

Скарачэнне вытворчасці каменнай керамікі ў сярэдзіне XVIII ст. звязана з шырокім распаўсюджваннем у Паўночнай Еўропе фарфора і фаянса. У Рэйнскай вобласці пачатак вытворчасці каменнай керамікі адносіцца да XII–XIII стст., пазней яна была засвоена таксама ў Галандыі, Бельгіі, Англіі, Францыі. Росквіт вытворчасці з каменнай масы прыпадае на XV–XVII стст., калі некалькі вядучых цэнтраў, размешчаных у Рэйнскай вобласці (Зігбург, Кельн, Фрэхен, Рорэн, Вестэрвальд), выпускалі прадукцыю, якая разыходзілася пераважна ў Паўночнай Еўропе, але часам і ў іншых рэгіёнах, нават у Паўночнай Амерыцы і Паўднёвай Азіі. У расійскіх гарадах яна сустракаецца значна радзей і ў асноўным на Паўночным Захадзе (Ноўгарад, Пскоў, Старая Ладага і інш.), які быў уключаны ў балтыйскі гандаль з Ганзейскім саюзам [3, с. 361]. У кожным з вышэйназваных цэнтраў Германіі былі свае асаблівасці яе вытворчасці. Адгэтуль паходзяць назвы керамікі: зігбургская, кельнская, фрэхенская, рорэнская і інш. Сярод посуду з каменнай масы найбольш распаўсюджаны збаны, куфлі, кружкі, флягі, бутэлькі і аптэчны посуд [3, с. 362]. Гэты посуд атрымаў назву рэйнскай керамікі спачатку ў расійскай, а затым і ў беларускай гістарыяграфіі [4, с. 163; 5, с. 64].

Асаблівую разнастайнасць “каменнага тавара” складалі розныя мудрагелістыя вырабы. Сярод іх штурцбехер (ням. Sturzbecher ‘падаючы кубак’) – сасуд востраканечнай формы ці з закругленай ніжняй часткай, які трэба было трымаць у руцэ, альбо апарожненым класці гарызантальна ці ставіць перавернутым. Прататыпы такіх шукцейных сасудаў вядомы з антычнасці, іх рабілі з шкла ў майстэрнях рымскай Галіі. Сярэднявечныя майстры іх узнаўлялі ў кераміцы і метале.

Другая разнастайнасць – “Келіх цнатлівасці” (ням. Jungfrauenbecher: ‘вясельны келіх’, да якога на шарніры прымацаваны ў перавернутым выглядзе другі келіх. Адзін келіх мужчынскі, форма другога стылізавана пад фігуру нявесты ў сукенцы колакаладападобнай формы. З такога дваінога келіха маладыя павінны былі піць па чарзе і старацца не праліць напой. Падобныя кухлі часта рабілі са срэбра, але яны аказалі ўплыў і на выраб шутлівых керамічных сасудаў.

Цікавымі вырабамі з’яўляюцца “Бутлі з барадатым чалавекам” (ням. Bartmannkrug), якія паходзяць з майстэрняў Кельна, Фрэхена і Нюрн-

берга сярэдзіны XVI стагоддзя. Іх яшчэ называюць бутлі ведзьмы, Белларміна ці Бартмана. Гэта керамічныя сасуды звычайна акруглай формы, з вузкім горлам і адной ручкай, гарлавіна якіх пры пераходзе да тулава ўпрыгожана тыповай рэльефнай выявай маскарона барадача. Спачатку вырабляліся ў заходніх рэгіёнах Германіі па тыповай тэхналогіі рэйнскай керамікі з каменнай масы з саляным абпалам. Пазней такія сасуды атрымалі распаўсюджванне ў суседніх краінах і нават Паўночнай Амерыцы. Лічыцца, што такія тып керамічных сасудаў пачалі вырабляць яшчэ ў XIV–XV стст. у магічных мэтах як сродак барацьбы з ведзьмамі. Таму супраць іх знахары ў гэтыя бутлі засыпалі сумесь раслінных інгрыдыентаў, змесціва якіх трымалася ў сакрэце. Затым бутлі закапвалі пад парогам дома альбо лажылі ў муроўку коміна. На хвалі контррэфармацыйных настрояў у 1621 г. прапаведнік-іезуіт кардзінал Раберто Белларміно вырашыў даследаваць загадкавую субстанцыю сасудаў, але ў хуткім часе аслеп і памёр, пасля чаго за імі яшчэ больш замацавалася рэпутацыя “ведзьміных”. Пасля інцыдэнта за бутлямі замацавалася назва “збаноў Белларміно” ці проста белларміны. Амулет наследуе ад свайго папярэдніка забарону на вывучэнне яго змесціва. Пачынаючы з XVII ст., гэтыя сасуды выраблялі пры еўрапейскіх манастырах выключна як абярэгі ад ведзьмаў. Для больш эфектыўнай абароны іх часам упрыгожвалі выявай твара нейкага Германа Бартмана – “хрысціянскага мага” з Кёльна, які навучыўся заговорам супраць ведзьм. Такія бутлі вырабляліся ў вялікай колькасці ў XVI–XVII стст. [1].

Пашыраюць разнастайнасць мудрагелістых гліняна-каменных вырабаў высокія піўныя куфлі з алавынымі крышкамі і рэльефным дэкорам, звычайна карычневага, шэрага ці светлага адцення колеру слановай косці. [1; 6, с. 186].

Бачна, што кераміка з каменнай масы з’яўляецца своеасаблівай візітоўкай нямецкай матэрыяльнай культуры эпохі Позняга Сярэднявечча. Дзякуючы багатым запасам лесу і ўдалай генеалогіі глінаў ганчары прырэйнскага рэгіёну (Германія, Францыя, Бельгія, Нідэрланды) маглі на працягу некалькіх стагоддзяў весці мэтанакіраваныя эксперыменты па арганізацыі высокатэмпературнага абпалу, вынаходніцтву больш прагрэсіўных горнаў, па вывучэнню адпаведных тэхналогій па падрыхтоўцы складу палівы.

Найбольшых поспехаў дасягнулі нямецкія майстры рэйнскай вобласці Германіі. Гэта ім дазволіла ўжо к XV ст. у рамках класічнай сярэднявечнай цэхавай сістэмы наладзіць сапраўды капіталістычную па аб’ёмах вытворчасць глінянага посуду. Тут варта звярнуць увагу на тое, што гэты посуд выконваў не толькі ўтылітарную функцыю, але і мастацкую, бо дзякуючы багатаму разнастайнаму дэкору паспяхова канкурыраваў з сярэднеземнаморскай маёлікай у якасці прадстаўнічай, статуснай керамікі. Прататыпы каменнай керамікі ўзніклі ўпершыню ў XIII стагоддзі. Да XV ст. працягвалася ўдасканалванне і апрабацыя тэхналогіі. Тады ж зафіксаваны першыя выпадкі выкарыстання рэльефнага дэкору. У выніку к пачатку XVI ст. каменная кераміка набыла свой класічны выгляд.

Самыя буйныя цэнтры вытворчасці такой керамікі знаходзіліся ў Рэйнскай вобласці: гарады Зігбург, Кельн, Фрэхен, Рорэн і вобласць Вестэрвальд,

якая аб'ядноўвала некалькі невялікіх пасяленняў. Найбольш старажытным цэнтам яе вытворчасці быў Зігбург (XIII ст.). Крыху пазней наладзілася керамічная вытворчасць у Рорэне і Вестэрвальдзе. Толькі ў канцы XV ст. была адкрыта вытворчасць у Кёльне і Фрэхене. Пры гэтым Кёльн развітаўся з ганчарамі каменнай масы ўжо ў сярэдзіне XVI ст. з-за канфлікту з гарадскімі ўладамі па пытаннях экалогіі, бо майстэрні знаходзіліся ў межах горада. Вытворчасць керамікі ў Зігбургу і Рорэне была згорнута ў пачатку XVII ст., бо гэтыя гарады былі акупаваны і разбураны шведскімі войскамі ў час Трыццацігадовай вайны. Таму многія мясцовыя ганчары пераехалі ў Вестэрфельд, дзе вытворчасць такога віду керамікі працягвалася да XVIII стагоддзя [6].

Вельмі цікава выглядае знешне кераміка з каменнай масы. Дзякуючы яе надзвычай дробназярністаму складу і нязначнай усадцы ў працэсе абпалу, тэхналогія дазваляла дэкарыраваць сценкі сасудаў вельмі тонкімі і прапрацаванымі рэльефамі. Выяву наносілі з дапамогай адмыслова вырабленых штампаў, а таксама гравіроўкай альбо разьбой [3, с. 363]. Для ўпрыгожвання посуду выкарыстоўваліся вельмі разнастайныя графічныя крыніцы, напрыклад: геральдычныя кампазіцыі, арнаменты, гравюры сучасных мастакоў, прапагандысцкія карыкатуры часоў Рэфармацыі, біблейскія, гістарычныя і этнаграфічныя сюжэты.

Высокія піўныя куфлі ўпрыгожвалі часцей за ўсё гербамі і выявамі германскіх уплывовых князёў, замежных правіцеляў, імператараў Свяшчэннай Рымскай імперыі германскай нацыі, гандлёвых гільдый і ганзейскіх гарадоў. Такі посуд выраблялі ў Зігбургу, Кёльне, Рорэне.

Збаны з акцэнтаванай фрызавай часткай упрыгожвалі разгорнутымі шматфігурнымі сюжэтнымі кампазіцыямі. У асноўным іх выраблялі ў Рорэне і Вестэрвальдзе. Кёльну і Фрэхену ўласцівы буйнапамерныя акруглай формы гладышы, упрыгожаныя суцэльным раслінным арнаментам.

Каменная кераміка прысутнічала на гістарычнай арэне ў эпоху існавання ў мастацкім светаўспрыманні рэнесанснага і барочнага стыляў. Выкарыстоўваючы сінхронныя графічныя творы для аздобы сасудаў, ганчары падсвядома аддавалі перавагу таму ці іншаму светапогляду.

Адной з цікавых крыніц па вывучэнні гэтай керамікі з'яўляецца нямецкі і галандскі жанравы жывапіс XVII–XVIII стагоддзяў. Вычварны, складаны, рэльефны посуд з каменнай масы прыцягваў увагу мастакоў. Яны з задавальненнем уключалі яго ў свае нацюрморты, як, напрыклад, пачынальнік нямецкага нацюрморта Георг Флегель. Асабліва гэта тычыцца галандскіх мастакоў: Пітэр Класс, Фларыс ван Дэйк, Геррыт Віллемс Хеда і інш. Нямецкія творцы, напрыклад, Лукас Кранах Старэйшы, ўключалі каменную кераміку ў свае рэлігійныя карціны, што стасуецца з іх пазіцыяй па мадэрнізацыі біблейскіх сюжэтаў шляхам уключэння у іх кампазіцыю сучаснага антуража і касцюма [7].

Вырабы з “каменнай масы”, якія трапілі на тэрыторыю Беларусі, падзяляюцца храналагічна на раннія (XV – першая палова XVI ст.), сасуды канца XVI – XVIII ст. і сасуды XVIII – пачатку XIX ст. [8, с. 312]. У кожным з

даследаваных аб'ектаў знойдзена ад 3–5 да 10–15 фрагментаў гэтага посуду. Таму кераміка з “каменнай масы” складае значную групу імпартаванага начыння Беларусі. Выяўленыя пад час археалагічных даследаванняў многіх беларускіх гарадоў, замкаў, сядзібаў фрагменты належаць пераважна да чатырох відаў тарнага посуду і посуду для пітва: куфлі (ад. паўн.-ням. kuefel), збаны, слоікі, бутэлькі [2, с. 86; 5, с. 64–65].

Да самых ранніх вырабаў гэтай групы адносяцца гэтак званыя “сасуды Якабеі” (Jakobäa-Kanne), якія мелі выцягнутыя прапорцыі, высокае вертыкальнае ці варонкападобнае горла, ручку пры пераходзе ад горла да плечука, масіўны паддон, аздоблены характэрнымі пальцавымі зашчыпамі. Іх вытворчасць звязваюць з майстэрнямі Зігбурга, адкуль найбольшую колькасць гэтага посуду вывозілі ў Галандыю. Сваю назву ён атрымаў ад імя Якабеі Баварскай (1401–1436 гг.), якая нібыта была асноўным заказчыкам. Па раскопках на Беларусі таксама вядомы такія сасуды. Адзін з іх (цэлы) знойдзены на феадальнай сядзібе ў Лучне у культурным слоі XV–XVI стагоддзяў. Прыдонная частка другога падобнага сасуду выяўлена на Узгор’і ў Віцебску ў тых жа храналагічных сляях. Абодва сасуды пакрыты саянай палівай, маюць рыфленне сценак і паддон з пальцавым арнамантам.

Да сасудаў канца XVI–XVII ст. адносяцца фрагменты шарападобных збаноў з вузкім горлам (Віцебск, Мінск, Гродна). Найбольш вядомыя майстэрні па іх вытворчасці знаходзіліся ў Кельне, Фрэхене, Рорэне, Зігбургу і Вестэрвальдзе. Посуд з першых трох цэнтраў меў светлыя колеры фармовачнай масы і паверхню, пакрытую карычневай саянай палівай розных адценняў. Зігбурскім вырабам уласціва пакрыццё паверхні амаль бясколернай палівай. Цікавасць выклікаюць сасуды, на якіх зафіксаваны надпісы на лаціне, уключаныя ў дэкаратыўныя стужкі – паяскі (Мірскі замак, Дубровенскі замак). Побач з надпісамі маглі размяшчацца сюжэты з Бібліі і міфалогіі, гравюр “малых нямецкіх майстроў” (ням. Kleinmeister ‘майстар малога фармату’) эпохі Паўночнага Адраджэння. Знойдзены ў Віцебску фрагмент верха піўнага куфля са слоя XVI – пачатку XVII ст. з’яўляецца амаль поўнай аналогіяй куфлю з калекцыі аддзела заходнееўрапейскага мастацтва ў Эрмітажы. Апошні мае дату вырабу – 1583 г., і яго сюжэт адпавядае гравюрам Ганса Зебальта Бехама. Блізкі да віцебскага вырабу па характары аздаблення (выява зверпадобнага аблічча ў медальёне) куфель з Лідскага замка. Ён пакрыты бясколернай эмаллю і можа паходзіць з Зігбурга ў той жа час як папярэдні сасуд, верагодна, адносіцца да рорэнскіх вырабаў.

Выяўленыя на тэрыторыі Беларусі вырабы з Вестэрвальда адрозніваюцца больш высокімі мастацкімі якасцямі. Яны мелі шэры колер начыння, пакрытага блакітнай глазурай – “Blauwerk” (сіне-бардовай). Пачалі вырабляцца каля 1590 г. у Зальцбургу. Іх адметная рыса – дробная штампаваная арнаментыка. Атрымалі найбольшае распаўсюджанне ў XVII стагоддзі. Знойдзены на розных помніках Беларусі таксама ў сляях XVII ст. (Гродна, Віцебск, Мінск, Заслаўе, Дубровенскі, Мірскі і Любчанскі замкі, феадальныя сядзібы Панёмання).

Да посуда XVIII – першай паловы XIX ст. адносяцца таксама вырабы з “каменнай масы”, атрыманыя ў Рызе, дзе існавала ўласная іх вытворчасць. Гэта ў асноўным бутэлькі з вузкім горлам і ручкай-вухам, пакрытыя чырвона-карычневай глазурай. На бакавых паверхнях такіх сасудаў сустракаюцца неахайна пракрэсленыя медальёны. Замест медальёнаў могуць быць толькі надпісы. Начынне дадзенага часу знаходзяць як у гарадах, так і на вясковых паселішчах Беларусі, часам з назваю герцагства (Nassau), або з надпісам-сведчаннем пра яе нападзенне – “Selter” [8, с. 313].

Прывазная кераміка з германскіх земляў, як адзначае Н. І. Здановіч, паўплывала на развіццё асартыменту мясцовых паліваных вырабаў. У канцы XVI ст. на Беларусі з’яўляецца шмат новых відаў паліванага посуду – сталовай і тарнай керамікі, аналагічнай адначасовай еўрапейскай з “каменнай масы” (талеркі, куфлі, збаны) [5, с. 64].

Такам чынам, большасць узораў рэйнскай керамікі, выяўленай пры раскопках беларускіх сярэднявечных гарадоў і замкаў, адносіцца да прадметаў высокага мастацкага ўзроўню і можа быць звязана з культурай эліты таго часу, а таксама заможных гаражан нямецкага паходжання. Склад знаходак і іх невялікая колькасць у керамічных комплексах беларускіх гарадоў, замкаў і сядзібаў сведчыць аб тым, што рэйнская кераміка не атрымала шырокага распаўсюджвання ў матэрыяльнай культуры беларускіх земляў, але пры гэтым паўплывала на развіццё асартыменту мясцовых паліваных вырабаў.

ЛІТАРАТУРА

1. Штайнгут [Электронны рэсурс] // Википедия. – Рэжым доступу: <https://ru.wikipedia.org>. – Дата доступу : 05. 04. 23.
2. *Здановіч, Н.* Замкавая кераміка як адлюстраванне шляхецкай культуры Беларусі / Н. Здановіч // Матэрыяльная і духоўная культура замкаў Беларусі : матэрыялы навук. канф., г. п. Мір Карэл. р-на Гродзен. вобл., 30 мая 2003 г. / уклад. А. Б. Сташкевіч ; пад агульн. рэд. У. П. Скараходава. – Мінск : БелДПК, 2003. – С. 83–89.
3. *Сорокин, П. Е.* Сосуды из каменной массы в городах русского Северо-Запада / П. Е. Сорокин, В. И. Кильдюшевский, В. Н. Матвеев // Археология и история Пскова и Псковской земли : Ежегодник Семинара имени академика В. В. Седова : материалы 63-го заседания (2017 г.) / отв. ред. Н. В. Лопатин. – М., Псков : ИА РАН, 2018. – С. 361–371.
4. *Шелковников, Б. А.* Рейнская керамика из раскопок в Дмаси / Б. А. Шелковников // Вестн. гос. музея Грузии. – 1950. – Т. XVI. – С. 163–164.
5. *Здановіч, Н. І.* Беларуская паліваная кераміка / Н. І. Здановіч, А. А. Трусаў. – Мінск : Навука і тэхніка, 1993. – 183 с.
6. *Власов, В. Г.* Глино-каменные массы «штайнгуты» / В. Г. Власов // Новый энциклопедический словарь изобразительного искусства. – СПб. : Азбука-Классика, 2005. – Т. III. – С. 186.

7. Steinzeug. Немецкая керамика из каменной массы [Электронны рэсурс]. – Рэжым доступа: <https://history-of-art.livejournal.com>. – Дата доступа: 05.04.2023.
8. *Ляўко, В. М.* Імпарт. Іншыя побытавыя рэчы / В. М. Ляўко // *Археалогія Беларусі : у 4 т. / пад рэд. В. М. Ляўко [і інш.]. – Мінск : Белнавука, 2001. – Т. 4 : Помнікі XIV–XVIII стст. – С. 311–314.*